

Risâlet Döneminde Yaşayan Hanîflerin İslâm Daveti Karşısındaki Tutumları

Yusuf KABAKCI | ORCID: [0000-0002-4553-1417](https://orcid.org/0000-0002-4553-1417)

Doç. Dr. | kabakciyusuf@hotmail.com

Uşak Üniversitesi | ROR ID: [05es91y67](https://ror.org/05es91y67)

İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı

Uşak | Türkiye

Öz

Bu çalışmada hanîf kavramı ve hanîflerin kimler oldukları hakkında özet bilgiler verildikten sonra esasen Hz. Muhammed peygamber olduğunda hayatta olan ve İslâm'a davet edilen hanîflerin bu teklif karşısındaki tutum ve tepkileri ortaya konarak altında yatan sebepler tahlil edilmeye çalışılmıştır. Zira önceki çalışmalarda hanîf kavramının kökeni, mahiyeti ve hanîflerin kim oldukları üzerinde durulmuş, hanîflerin hayatları ve itikadî durumları ferdî olarak incelenmiş ancak İslâm'a yaklaşımları bir bütün olarak ele alınmamıştır. Kaynaklarda hanîf olduklarından bahsedilen kişilerin bir kısmı zaten İslâm'dan önce ölmüşlerdir. Risâlet döneminde yaşayan ve Hz. Muhammed'in kendilerini Müslüman olmaya davet ettiği yedi hanîfin olduğu tespit edilmiştir. Bunlar Varaka b. Nevfel, Ubeydullah b. Cahş, Süveyd b. Sâmî, Ebû Kays Sırme b. Ebû Enes, Ebû Kays Sayfî b. Eslet, Ümeyye b. Ebû's-Salt ve Ebû Âmir el-Evsî'dir. Hanîflerin ikisi Mekkeli, biri Taifli diğer dördü ise Yesriblidir. İlk bakışta, Câhiliye döneminde Hz. İbrâhim'in dinine inandıklarını söyleyerek putperestliği reddeden, putlar adına kesilmiş hayvanların etlerini yemeyen ve içki içmeyen bu kişilerin, toplumun geneline göre İslâm'a daha sıcak bakmaları ve Hz. Muhammed'i sahiplenmeleri beklenen bir durumdur. Fakat çalışma sırasında gerçeğin böyle olmadığı görülmüştür. Yedi kişiden sadece ikisi Müslüman olarak ölmüş, biri Müslüman olduktan sonra irtidat etmiş kalan dördü ise İslâm'a girmemiş hatta aralarından Ümeyye b. Ebû's-Salt ve Ebû Âmir şiddetli İslâm düşmanı olmuşlardır. Araştırma İslâm Tarihi kaynakları ve muhtelif çağdaş yayınların doküman inceleme yöntemiyle tetkik edilmesi sûretiyle hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

İslâm Tarihi, Risâlet, Hz. Muhammed, Hanîf, Tebliğ.

Atıf Bilgisi

Kabakcı, Yusuf. “Risâlet Döneminde Yaşayan Hanîflerin İslâm Daveti Karşısındaki Tutumları”. *Akademik-Us* 17 (Mayıs 2025), 151-176.

<https://doi.org/10.70971/akademikus.1676060>

Geliş Tarihi	14.04.2025
Kabul Tarihi	30.05.2025
Yayın Tarihi	31.05.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	intihal.net ile yapıldı.
Etik Bildirim	ilahiyatdergisi.etik@artvin.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Attitudes of Hanîfs Living During the Prophethood Towards the Invitation to Islam

Yusuf KABAKCI | ORCID: [0000-0002-4553-1417](https://orcid.org/0000-0002-4553-1417)

Associate Professor | kabakciyusuf@hotmail.com

Uşak University | ROR ID: [05es91y67](https://ror.org/05es91y67)

Faculty of Theology, Department of Islamic History

Uşak | Türkiye

Abstract

In this study, after providing brief information about the concept of hanîf and who the hanîfs were, the attitudes and reactions of the hanîfs who were alive when prophet Muhammad became a prophet and who were invited to Islam were revealed and the underlying reasons were tried to be analyzed. Because in previous studies, the origin of the concept of hanîf, its nature and who the hanîfs were were emphasized, the lives and religious situations of the hanîfs were individually examined but their views on Islam were not addressed as a whole. Some of the people mentioned as hanîfs in the sources had already died before Islam. It has been determined that there were seven hanîfs living during the prophethood and to whom Prophet Muhammad invited them to become Muslims. These are Waraka b. Nevfel, Ubeydullah b. Caḥş, Suveyd b. Samit, Abu Kays Sirme Ibn Abu Enes, Abu Kays Sayfî Ibn Eslet, Umayya Ibn Abi al-Salt and Abu Amir al-Awsi. Two of the Hanîfs are from Mecca, one from Taif and the other four from Yathrib. At first glance, it would be expected that these people, who rejected idolatry by saying that they believed in the religion of Prophet Abraham during the Age of Ignorance, did not eat the meat of animals slaughtered for idols and did not drink alcohol, would have a warmer view of Islam and embrace the Prophet Muhammad compared to the general population. However, during the study, it was seen that this was not the case. Only two of the seven people died as Muslims, one apostatized after becoming Muslim, and the remaining four did not convert to Islam, and among them, Umayya Ibn Abi al-Salt and Abu Amir became fierce enemies of Islam. The research was prepared by examining classical Islamic history sources and various contemporary publications using the document review method.

Keywords

Islamic History, Prophethood, Hz. Muhammad, Hanîf, Propagation.

Citation

Kabakcı, Yusuf. “Attitudes of Hanîfs Living During the Prophethood Towards the Invitation to Islam”. *Akademik-Us* 17 (May 2025), 151-176.

<https://doi.org/10.70971/akademikus.1676060>

Date of Submission	14.04.2025
Date of Acceptance	30.05.2025
Date of Publication	31.05.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	This study does not require ethics committee approval, as the data used were obtained from literature review/published sources. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes – intihal.net
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ilahiyyatdergisi.etik@artvin.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Menşei ve anlamı konusunda farklı görüşler olsa da hanîf tüm Sâmi dillerde kullanılan bir kavramdır.¹ Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerim'de birçok yerde zikredilen hanîflik, Müslüman ve gayrimüslim araştırmacıların dikkatini çekmiş ve özellikle 20. yy boyunca oryantalist araştırmacıların makale türü pek çok çalışmasına konu olmuştur. Bu makalelerin büyük bir kısmı Fuat Aydın tarafından derlenip İngilizce olanlar tercüme edilmek suretiyle kitap halinde ülkemizde de yayımlanmıştır.² Bu çalışmalarda daha çok kelimenin etimolojik kökeni, zaman içerisindeki değişim ve gelişimi, Kur'ân'daki karşılığı, hanîflerin kim oldukları ve nasıl bir inanca sahip oldukları konuları üzerine yoğunlaşmıştır. Diğer taraftan kaynaklarda hanîf olduklarından bahsedilen kişilerin bazıları Hz. Muhammed peygamber olmadan yaşamış ve ölmüştür. Fakat bir kısmı onun nübüvvet zamanında hayattadır. Hz. Muhammed'in peygamber olduğu dönemde yaşayan, bir şekilde onun davetine muhatap veya şahit olan hanîfler, özellikle de onların bu davete verdikleri olumlu ya da olumsuz tepkiler dikkate şayan bir konudur. Zira hanîfler, Câhiliye dönemi gibi ahlakî ve itikadî kirlenmenin hâkim olduğu bir toplumda her nasılsa kendini bu ortamdan uzak tutabilen, putperestliğin Arap Yarımadasının hemen her tarafında yaygın olduğu bir ortamda putlara tapmayıp tevhidî bir akide arayışına giren sıra dışı insanlardır. Bu açıdan bakıldığında onların İslâm'a ve Hz. Muhammed'in tebliğine müşrik Arap toplumunun geneline oranla daha çabuk rağbet etmiş olmaları akla gelen ilk husustur. Ancak vakıa gerçekten böyle mi olmuştur? İşte bu çalışmada durumun böyle olup olmadığı ve Müslümanlığı kabul etmeyen hanîflerin hangi sebep veya sâiklerle İslâm davetine icabet etmedikleri mevzu edilecektir.

Araştırmada öncelikle hanîf kavramının kökeni ve anlamı, Kur'ân-ı Kerim'deki karşılığı ve hanîflerin kim oldukları hususunda özet bilgiler verilecektir. Devamında bu makalenin özünü teşkil eden Hz. Peygamber döneminde yaşayan hanîflerin kim oldukları, hayatları ve Hz. Peygamber'in davetine tepkileri ortaya konulacaktır. Çalışma verilerin değerlendirildiği sonuç bölümüyle tamamlanacaktır. Araştırma esnasında İbn İshâk (ö. 151/768), Vâkıdî (ö. 207/823), İbn Hişâm (ö. 218/833), İbn Sa'd (ö. 230/845), Belâzûrî (ö. 279/892-93) başta olmak üzere temel siyer ve tabakât kitaplarından, konuyla ilgili Müslüman ve oryantalist araştırmacıların çalışmalarından ve muhtelif ansiklopedi maddelerinden faydalanılmıştır.

1. Hanîf Kavramı

Hanîf kavramının kökeni ve anlamı hakkında birçok çalışma yapılmış ve farklı görüşler ortaya atılmıştır. Arapça sözlüklerde kelimenin kökeninden bahsedilmesinden ziyade anlamı üzerinde durulmuştur. Dilelere göre hanîf temelde meyletmek, yönelmek

¹ Şaban Kuzgun, "Hanîf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/33.

² Fuat Aydın (drl. ve çev.), *Kur'an'daki Hanîfler ve Nasârâ Üzerine Araştırmalar* (Ankara: Eskiye, 2016).

anlamındadır.³ Ancak kastedilen daha ziyade dalâletten istikamete, diğer dinlerden İslâm'a yönelmedir. Zira istikametden dalâlete meyil "cenefü" şeklinde tarif edilmiştir.⁴ Mes'ûdî, hanîfin Süryânice kökenli Arapçalaşmış bir kelime olduğunu, İran tarihindeki ikinci tabaka hanedan olan Zerdüşt Keyânîlerden önceki Sâbiîlerin hanîf olduklarını,⁵ Roma İmparatorluğu'nun ise Hıristiyanlığı kabulünden önce sâbiî/hanîf olduğunu iddia etmiştir.⁶ Ya'kûbî de kelimeyle kastedilenin Hz. Dâvûd'un savaştığı yıldızlara tapan Filistinliler olduğunu ifade etmiştir.⁷ Cevâd Ali ise Câhiliye döneminde bazı Arapların, Hz. İbrâhim'in dininden sadece sünnet olmayı ve Kâbe'yi tavaf etmeyi muhafaza ettiklerini ve böyle yapanlara hanîf dendiğini belirtmiştir.⁸

Oryantalistlerden Aloys Sprenger ve Charles J. Lyall'a göre hanîfin aslı mülhid, heretik, dine karşı kayıtsız anlamlarında İbrânîcedir.⁹ Theodor Nöldeke, Tor Andrea, Karl Ahrens ve Arthur Jeffrey'e göre putperest, dinî konularda kararsız anlamlarında Süryânicedir.¹⁰ Nabih A. Faris ve Harold V. Glidden'a göre ise Helenleşmiş Süryânî-Arap dinini benimseyenlere verilen isim olarak Nabatça'dır.¹¹ Ceatani kelimenin İbrânîce, Süryânîce, Ârâmîce ve Arapça'da var olduğunu ve nihayet müşrik ya da dinden dönen manasına kullanıldığını söylemiştir.¹² Oryantalistler içerisinde kelimeye en farklı anlam yükleyen kişi David S. Margoliouth olmuştur. O hanîfi Hanîfe kabilesiyle, Müslim'i ise Müseylimetülkezzâb'la doğrudan ilişkilendirmiş ancak bu teori oryantalistler tarafından dahi kabul görmemiştir.¹³

Kelimenin Arapça'daki anlamıyla İbrânîce ve Süryânîce'deki anlamı farklıdır. Kök benzeşse de farklı dillerde farklı anlamlarda kullanılması tabiidir. Ayrıca kelimenin yapısındaki çok anlamlılık sebebiyle yerine göre değişik anlamlarda kullanılması mümkündür. Mesela dönmek, meyletmek anlamı esas alındığında hak veya batıl dinden

³ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân* (Dimeşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem, 2009), 260; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), "hnf", 4/1025-1026.

⁴ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 260.

⁵ Ali b. Hüseyin Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, thk. Adullah İsmail es-Sâvî (Kahire: Mektebetü's-Şark ve'l-İslâmiyye, 1938), 79.

⁶ Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, 106, 125.

⁷ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk c. Cafer el-Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî* (Necf: Mektebetü'l-Haydâriyye, 1964), 39.

⁸ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târihi'l-'arabi kable'l-İslâm* (Bağdat: Bağdat Üniversitesi, 1993), 1/451. Hanîfin kökeni hakkında daha fazla görüş için bk. Kuzgun, "Hanîf", 16/33-34.

⁹ David Samuel Margoliouth, "On the Origin and Import of the Names Muslim and Hanîf", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britian and Ireland* Haziran (1903), 479; Charles J. Lyall, "The Words Hanîf and Muslim", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britian and Ireland* Ekim (1903), 784.

¹⁰ Arthur Jeffrey, *The Foreign Vocabulary of The Quran* (Beroda: Oriental Institue, 1938), 115; Kuzgun, "Hanîf", 16/33-34.

¹¹ Nabih A. Faris - Harold V. Glidden, "The Development of Meaning of The Koranic Hanîf", *The Journal of Palestinian Oriental Society* 19/3 (ts.), 12; Hanîf kelimesinin kökeni ve muhtelif anlamları hakkında daha fazla bilgi için bk. İsmail Cerrahoğlu, "Kur'an-ı Kerim ve Hanîfler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1963), 81-84; Kuzgun, "Hanîf", 16/33-35.

¹² Leon Ceatani, *İslâm Tarihi*, çev. Hüseyin Cahit (İstanbul: Tanin Matbaası, 1924), 29.

¹³ Margoliouth, "On the Origin and Import of the Names Muslim and Hanîf", 484; Lyall, "The Words Hanîf and Muslim", 771.

dönülmesine göre kastedilen kişi mü'min veya mürted olabilmektedir.¹⁴ Öte yandan Arap Yarımadası'nda putlara tapmayan fakat başka dinlere de mensup olmayan kişilere niçin hanîf denildiği kesin olarak bilinmemektedir. Cerrahoğlu'na göre putperestler, şirki terk ederek müşrik çoğunluktan ayrılan muvahhid kişileri ayıplamak ve alay etmek için onlara hanîf demişler, onlar da bu sıfatı kabullenmişlerdir.¹⁵ Arthur Jeffrey de kelimenin sözlük anlamı olan parmak eğriliğinden hareketle hanîfin, çarpıktan düzgüne yani yanlış bir dinden gerçek dine dönüş olarak değerlendirilebileceğini belirtmiştir.¹⁶

1.1. Kur'ân ve Hadîs'te Hanîf Kavramı

“Hanîf” kelimesi Kur'ân'da tekil olarak yedi sûrede ve on yerde, çoğulu “hunefâ” ise iki farklı sûrede olmak üzere toplam 12 yerde geçmektedir.¹⁷ Tekil geçen on ayetin dokuzunda müşrikliğin zıddı olarak, sekiz yerde Hz. İbrâhim'in imanını tarif için (bu ayetlerde Yahûdî ve Hıristiyan olmadığı da zikredilir; 2/135, 3/67); bunların beşinde din anlamında “millet” kelimesiyle birlikte ve bir yerde de Hz. İbrâhim'in kendisini hanîf olarak tarifi suretiyle zikredilmiştir. Kelimenin geçtiği sûrelerden dördü geç dönem Mekki, beşi ise Medenî'dir. Kelimenin Kur'ân'daki mahiyetiyle ilgili muhtelif çalışmalar yapılmıştır.¹⁸

Hanîf kavramı Kur'ân'da kastedilen anlamıyla hadislerde de geçmektedir. Hz. Peygamber, “Allah katında hangi din makbuldür?” sorusuna İslâm'ın özü anlamında “Kolaylaştırılmış hanîflik.” şeklinde cevap vermiştir.¹⁹ Yine Buhârî'de hanîflerden olan Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'in hakiki din arayışından bahsedilirken “Hanîfliğin, Hz. İbrâhim'in dini olduğu, onun Yahudi veya Hıristiyan olmayıp yalnızca Allah'a ibadet ettiği” ifade edilmiştir.²⁰ Yine bir başka hadiste Hz. Peygamber mealen: “Allah, kullarımın tamamını hanîf olarak yarattım, buyurdu” demiştir.²¹

Hanîf kelimesinin Kur'ân'daki karşılığından hareketle Câhiliye döneminde hangi anlam ve amaçla kullanıldığını belirlemek pek mümkün değildir. Zira Kur'ân, müşriklerin kendi dinlerine mensup olmayanlar hakkında menfi anlamda kullandıkları kelimeyi aynı mantıkla olumlayarak kullanmıştır.²² Dolayısıyla tarihteki ve değişik dillerdeki anlamları ne olursa olsun Kur'ân'daki karşılığı; samimi bir mümin olarak İslâm'a yönelen, imanı güçlü,

¹⁴ Kuzgun, “Hanîf”, 16/35.

¹⁵ Cerrahoğlu, “Kur'ân-ı Kerîm ve Hanîfler”, 84.

¹⁶ Jeffrey, *The Foreign Vocabulary of The Quran*, 113-114.

¹⁷ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzî'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Kahire-Beyrut: y.y., 1945), “ec1”, 2/220.

¹⁸ Bu konudaki muhtelif çalışmalar için bk. Aydın, *Kur'an'daki Hanîfler ve Nasârâ Üzerine Araştırmalar*.

¹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ (Dimeşk-Beyrut: Yemâme- Dâru İbn Kesîr, 1993), “İmân”, 29.

²⁰ Buhârî, “Menâkıbü'l-ensâr” 24.

²¹ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîhu'l-Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru'l-hadîs, 1991), “Cennet”, 63; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî (Beyrut: y.y. 1405/1985), 4/162.

²² Adnan Demircan, “Hanîflik ve Hanîflik Üzerine Bazı Düşünceler”, *Kur'ân'daki Hanîfler ve Nasârâ Üzerine Araştırmalar*, ed. Fuat Aydın (Ankara: Eskiye, 2016), 270.

Hız. İbrâhîm'in dini ve milletine sadık, bütün peygamberlerin tebliğ ettiğı tevhid ve ihlas dininin unvanıdır. Ancak kendilerinin İbrâhîm dini üzerinde olduklarını iddia eden Yahudi ve Hıristiyanlar bu tarîfin dışında tutulmuşlardır.²³

2. Hanîfler Kimlerdi?

Hanîflerin sayısı ve kim oldukları konusunda kaynaklarda tam bir görüş birliğı yoktur. İlk müelliflerden İbn Hişâm (ö. 218/833) ve İbn Habîb (ö. 245/860), Kureyş içinden Varaka b. Nevfel, Ubeydullah b. Cahş, Osman b. Huveyris ve Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'in putlara tapmayı reddeden kişiler olduklarını söylemişlerdir.²⁴ İbn Kuteybe (ö. 76/889) bu isimlere Riâb b. Berâ, Ümeyye b. Ebû's-Salt, Es'âd Ebû Kerbi'l-Himyerî, Ebû Kays Sırme b. Ebî Enes ve Hâlid b. Sinân'ı dâhil etmiştir.²⁵ Mes'ûdî (ö. 345/956), Hız. İsa ile Hız. Muhammed arasındaki fetret ehlini sayarken Hâlid b. Sinân el-Absî, Riâb eş-Şenî, Ebû Kerb Es'ad el-Himyerî, Kus b. Sa'îde, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Ümeyye b. Ebû's-Salt, Varaka b. Nevfel, Addâs Mevlâ Utbe b. Reb'â, Ebû Kays Sırme, Ebû Âmir el-Evsî, Ubeydullah b. Cahş ve Râhib Bahîrâ'yı zikretmiştir.²⁶ Hanîfler konusunda en geniş listeyi ise Mahmûd Şukri Âlûsî (ö. 1924) vermiştir. Zikredilenlerin yanı sıra Süveyd b. Âmir el-Mustalakî, Vekî' b. Seleme b. Zühayr el-İyâdî, Adî b. Zeyd el-İbâdî, Umeyr b. Cündeb el-Cühenî, Seyf b. Zûyezen, Âmir b. Zarb el-Udvânî, Abdüttâbiha b. Sa'leb b. Vebra b. Kudâa, İlâf b. Şihâb et-Temîmî, Zühayr b. Ebû Sûlmâ, Mütelemmis b. Ümeyye el-Ken'ânî, Abdullah el-Kudâî, Kâ'b b. Lüey, Abîd b. Ebras el-Esedî, Hâşim b. Abdümenâf ve Abdülmuttalib de hanîfler arasında sayılmıştır.²⁷ Kaynaklarda hanîf oldukları iddia edilenlerin sayısındaki ihtilafın temel sebebi ise İslâm târihinde hanîfliğın övünç sebebi ve meziyet olarak algılanması hasebiyle Hız. Peygamber'in atalarının Allah'a ve ahiret gününe inandıkları düşüncesidir.²⁸ Diğer taraftan bu kişilerin bazıları hakkında menkıbevî bilgiler olup durumları belirsizdir. Bazıları ise Hıristiyanlığa meyletmiş kişilerdir.

Yukarıda zikredilen isimlerin bir kısmı zaten Hız. Peygamber'in atalarıdır. Birkaçı Hız. Muhammed'in risâletinden kısa bir süre önce olmak üzere çoğunluğu da o, peygamberlikle görevlendirilmeden ölmüş kişilerdir. Dolayısıyla bu çalışmanın kapsamı dışındadırlar. Aşağıda kendilerinden bahsedilecek kişiler ise Hız. Peygamber'e vahiy gelmeye başladığında hayatta olup tebliğ muhatap olmuş kişilerdir. Onların Hız. Peygamber'in davetine verdikleri tepkiler dikkat çekicidir.

²³ Cerrahoğlu, "Kur'an-ı Kerîm ve Hanîfler", 92.

²⁴ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik el-Himyerî İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ vd. (Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa, 1955), 222-223; Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, thk. İlse Lichtenstater (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.), 171-172.

²⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1992), 58-61.

²⁶ Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, thk. Kemal Hasan Mer'î (Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 2005), 54-60.

²⁷ Mahmûd Şukri Âlûsî, *Bülûğü'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-'arab* (Beyrut, ts.), 2/244-286.

²⁸ Âlûsî, *Bülûğü'l-ereb*, 2/282; Demircan, "Hanîflik ve Hanîflik Üzerine Bazı Düşünceler", 274.

2.1. Varaka b. Nevfel

Hanîflerden bahseden hemen tüm kaynaklarda Varaka b. Nevfel'in ismi geçmektedir. Soyü Varaka b. Nevfel b. Esed b. Abdüluzza b. Kusay'dır. Nesebindeki Kusay'da Hz. Peygamber'in soyuyla birleşir.²⁹ Babası son Ficar Savaşı'nda öldürülen Varaka'nın annesinin adı Hind olup onun soyu da Kusay'a uzanır. Ne zaman doğduğu belli olmamakla beraber Hz. Peygamber'e ilk vahiy geldiği sıralarda gözleri göremeyecek kadar yaşlı olduğuna göre miladî 6. yüzyılın başlarında doğduğu tahmini yapılmıştır.³⁰ Hz. Hatice'nin amcasının oğludur. İki erkek kardeşi olan Varaka'nın kutsal kitapları okuyabilen Kuteyle isminde bir kız kardeşi de vardır.³¹ Kuteyle, soyundan bir peygamber geleceğini duyduğu için Abdullah b. Abdülmuttalib'le evlenmek istemiş ama bu evlilik gerçekleşmemiştir.³²

Varaka; Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Osman b. Huveyris ve Ubeydullah b. Caş'la beraber Kureşlilere muhalefet ederek putlara tapmayı reddetmişler ve bir din arayışına girmişlerdi.³³ Varaka hem Zeyd'in³⁴ hem de Osman'ın³⁵ ölümüne şiir yazdığına göre araları çok iyi olsa gerektir. Arayış sürecinde Şam taraflarına giden Varaka Hristiyanlığı benimsemiştir. Hz. Muhammed, daha peygamber olmadan kendisinde bir takım olağan dışı haller hissedince Hz. Hatice olanları Varaka'ya anlatmış, o da Hz. Muhammed'in Hz. İsa'nın müjdelediği, kutsal kitapta vasıfları açıklanan peygamber olduğunu söylemiştir.³⁶ Hz. Muhammed'e ilk vahiy geldiği zaman ise Hz. Hatice kocasının başına gelenleri anlamak için Varaka'ya gitmiş,³⁷ Varaka Hz. Hatice'yi tebrik ederek kocasına gelenin Hz. Musa gibi peygamberlere gelen vahiy meleği olduğunu ve onun bu ümmetin peygamberi olarak seçildiğini söylemiştir. Daha sonra Hz. Peygamber'i Kâbe'yi tavaf ederken gören Varaka, kendisini bizzat tebrik etmiş, bu ümmetin peygamberi olduğunu ancak kavmi tarafından yalanlanacağını, eziyet göreceğini, dışlanacağını ve ona savaş açılacağını söylemiş, eğer o günlere yetişirse kendisine yardım edeceğini ifade etmiştir.³⁸ Kaynaklarda Varaka'yla ilgili bu görüşme sonrasına dair bir bilgi yoktur. Dolayısıyla fetret-i vahy döneminde ölmüş olmalıdır.³⁹ Fakat onun sahâbî olup olmadığı ihtilaflıdır. İbn İshak gibi bazı siyer

²⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 222.

³⁰ Bünyamin Erul, "Varaka b. Nevfel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/517.

³¹ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyad Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 1/81.

³² Ebü Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001), 1/85-86.

³³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 232; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 59.

³⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 232.

³⁵ Muhammed Hamidullah, "İslâm Öncesi Mekke'de İki Hristiyan: Osman b. Huveyris ve Varaka b. Nevfel", çev. Havva Esmâ Akış, *Siyer Araştırmaları Dergisi* 15 (Temmuz 2023), 171.

³⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/191; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/105-106.

³⁷ Belâzürî'ye göre kendisi gitmemiş, Resulüllah'ı Hz. Ebü Bekir'le Varaka'ya göndermiştir, bk. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/106.

³⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/238.

³⁹ Buhârî, "Bed'ül-vahy", 1.

kaynaklarında onun Hristiyanlıkta karar kıldığı belirtilse de⁴⁰ Varaka'nın bazı şiirlerinden onun Zeyd b. Amr'ın inancında olduğu anlaşılmaktadır. Yine İbn İshak, Zeyd'in hanîflerin en samimisi olduğunu, Yahudilik ve Hristiyanlığa meyiletmeden Hz. İbrâhîm'in dinine sadık kaldığını söylediğine göre⁴¹ Zeyd gibi Varaka'nın da hanîf/muvahhid olduğu değerlendirilebilir. Çünkü putlara tapmayı reddetmiş, onlar adına kesilen kurbanlardan yememiş ve içki içmemiştir. Bazı oryantalistler Varaka'nın Tevrat ve İncil'den haberdar bir Arap bilgini ve Mekke'deki Hristiyanların lideri olduğunu iddia etseler de⁴² o dönemde Varaka'yı saymazsak Mekke'deki Hristiyanların hepsi köledir.⁴³ Yani Hristiyan olduğu kabul edilse bile liderlik edebileceği bir cemaat olmadığı gibi onun Mekke'de Hristiyanlığı temsil veya tebliğ gibi faaliyetlerde bulunduğu dair herhangi bir rivayet de mevcut değildir. Ayrıca oryantalistlerin zayıf rivayetler üzerinden risâletin ilk zamanlarında onun Hz. Muhammed'e manevî destek ve yardımında bulunduğu şeklindeki iddialarının doğru olmadığı ortadadır.⁴⁴ Diğer taraftan İslâm âlimleri arasında da Varaka'nın Müslüman olup olmadığı hususunda görüş birliği yoktur. Süheylî (ö. 581/1185), Şehrezûrî (ö. 643/1245), Nevevî (ö. 676/1277), İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), Ebû Zûr'a İbnü'l-İrâkî (ö. 826/1423) ve Ebû'l- Hasen Burhaneddin Bikâî (ö. 885/1480) gibi âlimler onun İslâm'ı benimsediği görüşündedirler.⁴⁵ Hatta Bikâî onun ilk erkek sahâbî olduğuna dair bir eser yazmıştır.⁴⁶ İbn Abdülber (ö. 463/1071) ve İbn Hacer (ö. 852/1449) gibi muhaddisler ise onu sahabeden saymadıkları için rical kitaplarına almamışlardır.

Bütün bu rivayetlerden hareketle Varaka, Hz. Peygamber'e ilk vahiy geldiğinde onu rahatlatmakla kalmamış, ömrü vefa ederse kavmiyle mücadelesinde yanında olacağı sözünü vermiştir. Ancak kuvvetle muhtemel Hz. Peygamber daha yakın çevresine tebliğ başlamadan öldüğü için Müslüman olarak herhangi bir davranışta bulunamamıştır. Hakkında hanîf ya da Hristiyan olduğuna dair rivayetlerin Hz. Peygamber'e vahiy gelmeden önceki döneme ait olduğu dikkatten kaçmamalıdır. Varaka hakkında müstakil çalışma yapan Yüksel onun, Müslüman olma hususunda müsbet niyetini izhâr etmiş bir fetret dönemi insanı olduğu kanaatindedir.⁴⁷ Buradan hareketle tebliğ dönemine yetişseydi ilk Müslümanlardan olma ihtimalinin yüksek olduğu yorumunda bulunulabilir.

⁴⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Medenî İbn İshâk, *Siretu İbn İshâk*, thk. Süheyl Zükkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1978), 111, 116.

⁴¹ İbn İshâk, *es-Sîre*, 116.

⁴² Erul, "Varaka b. Nevfel", 42/517.

⁴³ Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993), 1/617.

⁴⁴ F.C. Robinson, "Varaka", *MEB İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986), 13/207.

⁴⁵ Erul, "Varaka b. Nevfel", 42/517.

⁴⁶ bk. Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edebe ve lübbü lübâbî lisâni'l-'arab*, thk. Abdüsselâm M. Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1997), 3/391.

⁴⁷ Yüksel, Mûcahit, "Varaka b. Nevfel'in Hayatı ve Hz. Peygamber ile İlişkilerine Dair Rivayetlerin Tahlili", *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 9/17 (Haziran 2022), 57.

2.1. Ubeydullah b. Cahş

İsmi meşhur hanîfler arasında zikredilmesine rağmen kaynaklarda hakkında en az bilgi olanıdır. Tam adı Ubeydullah b. Cahş b. Riâb b. Ya'mer el-Esedî'dir. Kureyşli meşhur dört hanîften biri, bunlar arasında da Hz. Peygamber'in yakînen davetine muhatap olan tek kişidir. Dedesi Riâb el-Esedî, kabilesini terk ederek Mekke'ye gelmiş, Ümeyyeoğularının himayesine girmiş ve Abdülmuttalib'in güvenini kazanarak kızıyla evlenmiştir.⁴⁸ Annesi Ümeyye bint Abdülmuttalib vasıtasıyla Hz. Peygamber'in halaoğludur.⁴⁹ Kureyşliler, Kâbe'nin tamirini tamamladıktan sonra putlarına şükür kurbanı kesmişler ancak Ubeydullah, Zeyd b. Amr, Varaka b. Nevfel ve Osman b. Huveyris muhalefet ederek Kureyşlilerin bu durumunu eleştirmişler, aralarında dayanışma sözü vermişler ve hakiki din arayışına girmişlerdir. Osman risâletten önce Hristiyan olarak, Zeyd b. Amr ise saf hanîf olarak ölmüş, Varaka Hristiyanlığa meyledip kaynaklarına vâkıf olmuş ama Hz. Peygamber'e vahiy gelince onu tasdik ve tebrik etmiştir. Ubeydullah da arayış içerisindeyken Hz. Muhammed tebliğe başlamış, o ve bütün kardeşleri; Abdullah, Ebû Ahmed, Zeyneb ve Hamne ilk Müslümanlardan olmuşlardır.⁵⁰ Ubeydullah, dedesinin halîfi olduğu Benî Ümeyye'den Ebû Süfyan'ın kızı Remle (Ümmü Habîbe) ile evlenmiştir. Bu evlilikten Habîbe adını verdikleri bir kızları olmuştur.⁵¹ Müslümanlara baskıların artması üzerine Ubeydullah hanımıyla birlikte ikinci grupla Habeşistan'a hicret etmiş,⁵² fakat burada bir müddet sonra irtidat ederek Hristiyanlığa geçmiştir.⁵³ Karısı Ümmü Habîbe'yi de Hristiyan olmaya zorladıysa da⁵⁴ o, kocasına muhalefet ederek Müslümanlığını korumuştur. Ubeydullah ilerleyen günlerde Habeş muhaciri Müslümanlarla karşılaştığında bir darb-ı meselle "Biz gerçeği gördük ama siz hala görmediniz."⁵⁵ diyerek onları da Hristiyan olmaya teşvik etmiş ancak karşılık bulamamıştır. Yukarda da geçtiği üzere hanîflerin bir özelliği de içki içmemeleridir. Ancak muhtemelen Habeşistan'da içine düştüğü durumdan bunalan Ubeydullah içki müptelası olmuş ve içki içerken veya sarhoşken düştüğü suda boğularak ölmüştür.⁵⁶

⁴⁸ Ebû Ca'fer Muhammed İbn Habîb, *el-Münammak fî ahbâri Kureyş*, thk. Hurşid Ahmed Faruk (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985), 357.

⁴⁹ İbn İshâk, *es-Sîre*, 115; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/223.

⁵⁰ İbn İshâk, *es-Sîre*, 115; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/223-224; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh İbn Abdülber, *el-İsti'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb*, thk. Ali Muhammed Becavî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992), 4/1594.

⁵¹ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 8/97; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ed- Dîmeşkî Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Amavût (Dîmeşk: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 2/220; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995), 8/140.

⁵² İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/324.

⁵³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/223; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/177; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/438.

⁵⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif bi-Mısır, 1960), 3/165.

⁵⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/438. Ubeydullah'ın Müslümanlara hitaben kullandığı söz yeni doğan köpek enişinin ilk defa gözlerini açması ama işiğe dayanamayıp tekrar kapamasından hareketle üretilmiş bir atasözüdür. bk. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 438.

⁵⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/438; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 1/302. Bazı kaynaklarda Habeşistan'da irtidat ettiği rivayet edilen diğer bir kişi de Sekrân b. Amr'dır. bk. Taberî, *Târîh*, 3/161. Ancak onu durumu

Ubeydulah, Câhiliye cürümlerine bulaşmamış hatta onlara cephe almış ve arayışa girmiştir. Anne tarafından Hz. Peygamber'in yakın akrabasıdır. Hz. Peygamber daha Dârülerkam'a geçmeden erken dönemde tüm kardeşleriyle birlikte Müslüman olmuştur. Hanımıyla Habeşistan'a hicret edecek kadar fedakârdır. Tüm bunlar zahirde onun tıpkı Mekke dönemindeki diğer Müslümanlar gibi çok samimi bir mü'min olduğuna işaret etmektedir. Bu vasıfları göz önüne alındığında onun İslâm'dan vazgeçip Hristiyanlığı seçmesinin muhtemel iki sebebi olsa gerektir. Birincisi, Kâbe inşaatıyla ikinci Habeşistan hicreti arasında yaklaşık 11 yıllık süre zarfında yaşadığı mağduriyete dayanamamış ve Hristiyan Habeş Krallığı'ndaki sâkin hayat ona cazip gelmiş olabilir. "Biz gördük, siz daha göremediniz." sözü buna işaret etmektedir. İkincisi de karakterindeki kararsızlıktan kaynaklanmış olabilir. Zira Hristiyanlık'tan da çok memnun olmamış ki orada kendini içkiye vermiş, yalnızlaşmış ve o hal üzere de ölüp gitmiştir.

2.3. Süveyd b. Sâmit

Tam adı Süveyd b. Sâmit b. Atiyye b. Hut b. Habîb b. Amr b. Avf b. Mâlik b. Evs'tir.⁵⁷ Soyunu Süveyd b. Sâmit b. Hâlid b. Atiyye b. Hût b. Habîb⁵⁸ ve Süveyd b. Sâmit b. Hâlid b. Ukbe b. Hût b. Habîb⁵⁹ şeklinde verenler olmuştur. Büyük dedesinden anlaşılabacağı üzere Yesrib'deki Evs kabilesindendir. Annesi Leylâ bint Amr ise Hazrec'in Neccâr oğulları kolundan olup, Hz. Peygamber'in büyük dedesi Hâşim'in Yesribli hanımı Selmâ'nın da kardeşidir.⁶⁰ Böylece Abdülmuttalib'in teyze oğlu olan Süveyd bu vesileyle Hz. Peygamber'in de uzaktan akrabası olmaktadır. İyi ok atan, yüzme ve okuma-yazma bilen Süveyd⁶¹ yiğitliği, şairliği, şerefi ve nesebi sebebiyle kavmi arasında "kâmil" diye anılmıştır.⁶²

Birçok hasleti kendisinde toplayan Süveyd b. Sâmit hicretten beş yıl kadar evvel vuku bulan Buas Savaşı'ndan önceki günlerde hac veya umre için Mekke'ye gelmişti.⁶³ Ancak bu ziyareti kavminin dini üzere mi yoksa tevhid/hanîflik üzere mi yaptığı net değildir. Süveyd'e nisbet edilen bir şiire göre o soyunu Hz. İsmail ile irtibatlandırmaktadır.⁶⁴ Bu

ihtilaflıdır. Sekrân, Musa b. Ukbe ve Taberî gibi müelliflere göre Habeşistan'da, İbn İshak ve Vakîdî gibi müelliflere göre ise Mekke'de ölmüştür. Hz. Peygamber Hz. Hatice'den sonra Sekrân'ın hanımı Sevd bint Zem'a ile, Hudeybiye sonrasında da Ümmü Habibi ile evlenmiştir. Ayrıntılı bigi için bk. Mûsâ b. Ukbe, el-Megâzî, thk. Muhammed Bakış Ebû Mâlik (Agadir: Câmîatü İbn Zühr, 1994), 81; Taberî, *Târîh*, 3/161; Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Alî Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 2/504.

⁵⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/288.

⁵⁸ Ebu Zeyd Amr b. Şebbe en-Nemirî İbn Şebbe, *Tarihu'l-Medineti'l-Münevverâ*, thk. Fehim Muhammed Şeltut (Cidde, 1979), 355, 2 nolu dipnot.

⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 595.

⁶⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/425, 4 nolu dipnot. Selmâ Abdülmuttalib'in annesidir.

⁶¹ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ Belâzürî, *Fütühu'l-büldân*, thk. Abdullah Enis Tabbâh (Beyrut: Müessesetü'l-Me'ârif, 1987), 664; Cevâd Alî, *el-Mufasssal*, 8/111, 116.

⁶² İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/425; Taberî, *Târîh*, 2/351; Ebû'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Abdillâh Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ bi ahbâri dâri'l-Mustafâ*, thk. Hâlid Abdülğani Mahfûz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006), 1/174.

⁶³ Yusuf Kabakçı, *İlk Dönem İslâm Tarihinde Benî Neccâr* (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 24.

⁶⁴ Mevlüt Poyraz, "Süveyd b. Sâmit'in Hayatı ve Kişiliği", *Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları*

durum esas alınırsa hanîf haccı yaptığı düşünülebilir. Zülmecâz panayırında⁶⁵ Süveyd'le karşılaşan Hz. Peygamber onu Allah'ın birliğini kabule yani İslâm'a davet etti. Süveyd bu teklife “Belki de senin yanındaki şey, bendekinin benzeridir.” diye cevap verdi. Hz. Peygamber “Senin yanındaki şey nedir?” deyince Süveyd “Lokman'ın mecellesidir (Lokman'ın hikmetleridir).” dedi. Hz. Peygamber “Onu bana bildir!” deyince Süveyd de anlattı. Bunları duyan Hz. Peygamber “Bunlar güzel sözlerdir ancak benim yanımdaki bundan çok daha üstündür ki Allah'ın bana indirdiği Kur'ân'dır. O, hidayet kaynağı ve nurdur.” dedikten sonra Süveyd'e Kur'ân okudu ve onu Müslüman olmaya davet etti. Dinlediği Kur'ân karşısında tepkisini “Bu gerçekten güzel bir sözdür.” şeklinde dile getiren Süveyd, Hz. Peygamber'e net bir cevap vermeden Medine'ye dönmüştür.⁶⁶ Bu karşılaşmadan bir süre sonra Süveyd, asırlık düşmanları Hazrec'in müttetiklerinden olan Mücezzer b. Ziyâd el-Belevî tarafından öldürülmüş ve bu cinayet meşhur Buâs Savaşı'nın başlamasına sebep olmuştur.⁶⁷

Bu görüşmedeki ifadelerden olayın Lokmân Sûresi nâzil olmadan gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Zira Hz. Peygamber Lokman'dan haberdar olsaydı ona göre cevap verirdi. Hatta Lokmân Sûresi'nin bu olay üzerine indirilmiş olabileceği yorumu yapılmıştır.⁶⁸

Süveyd, Hz. Peygamber'i dinlemiş, yalanlamamış, söylediğinin güzel bir söz olduğunu beyan etmiş ancak Allah'a ve İslâm'a iman teklifine olumlu ya da olumsuz bir cevap vermemiştir. Bu nedenle Müslüman olup olmadığı kesin belli değildir. İbn Hişâm,⁶⁹ Belâzürî,⁷⁰ Taberî⁷¹ ve Halebî⁷² gibi kaynaklarda onun için “Ölmeden önce kavminden bazıları onu Müslüman sayıyorlardı.” gibi ifadeler kullanılmıştır. Onu Ensar'dan kabul edenler olduğu gibi⁷³ Müslümanlığını şüpheli bulanlar⁷⁴ ve İbn Hacer gibi sahabeden saymadığı için kitaplarına almayanlar da vardır. Onun Hz. Peygamber'in İslâm davetini reddetmediğini ancak kabul ettiğine dair de herhangi bir davranışta bulunmadığını söyleyenler de olmuştur.⁷⁵ Süveyd hakkında müstakil çalışma yapan Poyraz da onun

Dergisi Akademik-Us 5/2 (Haziran 2022), 48.

⁶⁵ İbn Abdülber, *el-İsti'âb*, 677.

⁶⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/425; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/238; Taberî, *Târîh*, 2/352; İbn Abdülber, *el-İsti'âb*, 677; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 1/595; Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 1/174; Cevâd Ali, *el-Mufassal*, 8/341-342.

⁶⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Vâkıdî, *Kitabü'l-Megâzî*, thk. Marshden Cons (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.), 304; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/238; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Trablusşam: Dâru'l-kütübî'l-'arabî, 1986), 1/228; Mehmed Efendioğlu, “Mucezzar b. Ziyâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/449.

⁶⁸ Poyraz, “Süveyd b. Sâmit'in Hayatı ve Kişiliği”, 51.

⁶⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/427.

⁷⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/238.

⁷¹ Taberî, *Târîh*, 2/352.

⁷² Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî, *İnsânü'l-'uyûn fî sîreti'l-emîni'l-me'mûn: es-Sîretü'l-Halebiyye* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rîfe, 1400), 2/160.

⁷³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 595.

⁷⁴ Cevâd Ali, *el-Mufassal*, 9/719.

⁷⁵ İbn Abdülber, *el-İsti'âb*, 2/677.

hakkında kesin bir kanaate ulaşamayarak Hz. Peygamber'e açıkça iman edip etmediği, iman ettiyse nelerle mükellef kılındığı, halkını veya ailesini İslâm'a davet edip etmediği gibi hususların kapalı olduğunu beyan etmiştir.⁷⁶

Yesrib halkınca kâmil olarak nitelendirilen Süveyd, en azından bu dönemde başka birçok kabile reisinin yaptığı gibi⁷⁷ Hz. Peygamber'i hemen reddetmemiş, konuşma nezaketinde bulunmuş ve hatta daveti tasdik etmemekle beraber dinlediği Kur'ân'ın güzelliğini tasvip etmiş ancak bu aşamada Müslüman olmamıştır. Bir müddet sonra kan davası sebebiyle öldürüldüğünde ise kesin olarak Müslüman olduğunu işaret edecek deliller mevcut değildir.

2.4. Ebû Kays Sırme b. Ebî Enes

Yesrib'de Hazrec'in Benî Neccâr kolundandır ki Benî Neccâr Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'in annesinin nesebidir.⁷⁸ Tam adı Sırme b. Mâlik b. Adî b. Âmir b. Ganm b. Adî b. Neccâr'dır.⁷⁹ İbn Kuteybe onu sekiz hanıftan biri olarak saymıştır.⁸⁰ Yesrib'de yaşayan Sırme hakkında müellifler benzer ifadeler kullanılmışlardır. Rivayetlere göre ruhban bir hayata yönelen Sırme, kıl elbiseler (müsuḥ) giymiş, putlardan yüz çevirmiştir. Cünüplükten dolayı yıkanmış ve hayızlı kadınlara yaklaşmamıştır. Bir ara Hıristiyanlığı ilgi duyduysa da sonra bundan vazgeçmiştir. Evini mescide çevirmiş ve temiz olmadıklarını düşündüğü kişileri oraya sokmamıştır. Hz. İbrâhim'in dini üzere olduğunu beyan ederek onun Rabbine ibadet ettiğini söylemiştir. Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra İslâm'a girerek iyi bir Müslüman olmuştur.⁸¹

Sırme'nin mescide çevirdiği evinde hangi ibadetleri yaptığı belli değildir. Ancak putperest çoğunluğa uymak yerine kendi oluşturduğu ortamda İbrâhimî bir hayat yaşamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber Medine'ye gelince tereddütsüz Müslüman olmuştur. Şairliği de olan Sırme'nin Câhiliye'de insanları Allah'a ibadete çağıran, İslâmî dönem de ise Hz. Peygamber'i metheden şiirleri kaynaklarda yer almıştır.⁸² Ayrıca oruçla ilgili Bakara Sûresi'nin 187. âyetinin de onun hakkında indiği rivayet edilmiştir.⁸³ Sırme'nin emsallerinin tersine hanîflikten İslâm'a sorunsuz bir geçiş yaptığı anlaşılmaktadır.

⁷⁶ Poyraz, "Süveyd b. Sâmit'in Hayatı ve Kişiliği", 53.

⁷⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/424; Belâzürî, *Ensâbü'l-ʿesrâf*, 1/237-238.

⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Kabakcı, *İlk Dönem İslâm Tarihinde Benî Neccâr*, 34-35.

⁷⁹ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'arab* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1983), 350; İbn Abdülber, *el-İsti'âb*, 2/737.

⁸⁰ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 61.

⁸¹ İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'arab*, 350; İbn Abdülber, *el-İsti'âb*, 2/737-738; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3/19; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/504.

⁸² İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 18.

⁸³ İbn Abdülber, *el-İsti'âb*, 2/737; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3/18; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/504.

2.5. Ebû Kays Sayfî b. Eslet

Yesrib'in Evs Kabilesinin Vâil b. Zeyd soyundandır. Tam adı Ebû Kays Sayfî b. Eslet (Âmir) b. Cüşem b. Vâil b. Zeyd b. Kays b. Âmir b. Mürre b. Mâlik b. Evs'tir. Adının Hâris ya da Abdullah olduğu da rivayet edilmiştir.⁸⁴ Kureyşli Erneb bint Esed b. Abdüluzza b. Kusay'la evlenmiş, bu hısımlık dolayısıyla uzun bir müddet Mekke'de yaşamıştır.⁸⁵ İbn İshak onu risâletin ilk yıllarında Hz. Peygamber'e ileri derecede düşmanlık besleyenler arasında saymıştır.⁸⁶ Daha sonra Medine'ye dönmüştür. Birinci Akabe Biatı'ndan sonraki süreçte Mus'ab b. Umeyr ve Es'ad b. Zürâre'nin müşterek gayretleri sayesinde Yesrib'de neredeyse İslâm'ın girmediği ev kalmamış, fakat Ebû Kays b. Eslet şairliğini, gücünü ve nüfuzunu kullanarak sülalesi Evs b. Hârîse'yi Hz. Peygamber'in hicretine kadar İslâm'dan uzak tutmuştur.⁸⁷ Onun Evs ve Hazrec içerisinde hanîf tarifine en çok uyan kişi olduğu, önce Yahudiliğe meylederek onlardan dinleri hakkında bilgi aldığı aktarılmıştır. Sonra arayışa devam ederek Şam taraflarına gittiği, Âl-i Cefne'nin yanında kaldığı ancak dinlerine girmediği, onlardan bir rahibin eğer Hz. İbrâhim'in dinini arıyorsa geldiği yere dönmesini tavsiye ettiği, bu vesileyle geldiği Mekke'de Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'e görüştüğü, sadece kendisinin ve Zeyd'in Hz. İbrâhim dini üzerine olduklarını söylediği rivayet edilmiştir.⁸⁸

Hz. Peygamber Medine'ye geldikten sonra Ebû Kays'la görüşmüş ve onu İslâm'a davet etmişti. Ebû Kays, Hz. Peygamber'in kendisine söylediklerini güzel buldu ama bir süre düşünmek istedi. Fakat bu sırada münafıkların başı Abdullah b. Übey b. Selül ile karşılaştı. Ona Hz. Peygamber'den duyduklarını beğendiğini söyleyince İbn Selül onu korkaklıkla suçladı ve Hazrec'ten korkarak önce Mekke'ye kaçmakla şimdi de Hz. Muhammed'e sığınmakla suçlayınca muhatabını haklı çıkarmamak için bir yıl Müslüman olmayacağını veya en son İslâm'a giren kişi olacağını söyledi. Bundan sonra bir daha Hz. Peygamber'in yanına uğramadı ve Zilkade 1/Mayıs 623'te öldü.⁸⁹

Hz. Peygamber ilk görüşmeden sonraki günlerde Ebû Kays'a haber göndererek Allah'ın birliğini tasdik etmesi halinde kıyamet günü kendisine şefaate edeceğini söylemiştir. Bunun üzerine onun Müslüman olduğu rivayet edilse de⁹⁰ bu haberler zayıf olarak değerlendirilmiştir.⁹¹ Rivayetlerden anlaşıldığına göre Ebû Kays'ın kalbi İslâm'a ısınmıştır. Ancak İbn Selül'le karşılaşınca onun tahrikiyle İslâm'a girmemiştir. Aslında kabile asabiyeti ve rekabetine dayalı Câhiliye töresini aşamamıştır. Böylece ileride oğullarına nasip olan İslâm ona nasip olmamıştır.

⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 5/250; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/277.

⁸⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 283.

⁸⁶ İbn İshâk, *es-Sîre*, 144.

⁸⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/437; Taberî, *Târîh*, 2/359.

⁸⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/278; Asri Çubukcu, "Ebû Kays", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/175.

⁸⁹ Taberî, *Târîh*, 2/406; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 5/250-251; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/277-279.

⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 5/278; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/250.

⁹¹ Çubukcu, "Ebû Kays", 10/175.

2.6. Ümeyye b. Ebü's-Salt

Miladî 6. yüzyılın sonlarında Tâif'te doğdu. Tam adı Ümeyye b. Ebü's-Salt Abdullah b. Ebî Rebâa b. Avf b. Ukde b. Anze b. Kasiyy es-Sakafî'dir. Annesi Rukayye b. Abdüşems b. Abdümenaf'tır. Babası ve dört oğlundan ikisi; Kâsım ve Rebâa da şairdir.⁹² Bu da onun kültürlü bir aile ortamına sahip olduğunu göstermektedir. Anne tarafından soyu Abdümenaf'ta Hz. Peygamber'in soyuyla birleşmektedir. Daha çok şairliğiyle meşhur olan Ümeyye'nin şiirleri İbn Hişâm başta olmak üzere pek çok kaynakta yer almıştır. Şehirli şairlerin en iyilerinden biri olarak gösterilmiş hatta onun Sakîf Kabilesi'nin en iyi şairi olduğu söylenmiştir.⁹³ Ticaretle de uğraşan Ümeyye, Şam, Yemen gibi pek çok yere gitmiş, kitaplar okumuş; bu sayede Araplar arasında ilmi, tüccarlığı, şiirleri ve nesep bilgisiyle tanınmıştır. Şiirlerinde klasik bedevî konularını işlemesinin yansıra tevhid, ahiret, yaratılış, melekler, hesap günü, cennet-cehennem ve eski ümmetlerin halleri gibi dinî konulara ağırlık vermiştir. Bu sebeple ona “din ve ahiret şairi” diyenler olmuştur.⁹⁴ Yahudiliği ve Süryânîliği incelemiş, muhtemelen Kitâb-ı Mukaddes'in bu dillerdeki parçalarını okumuş, şiirlerinde de birçok İbrânîce ve Süryânîce kelime kullanmıştır.⁹⁵ Dinî kitaplar okuyan, yün/kıl elbiseler giyen, putlara tapmayan ve içki içmeyen Ümeyye'nin ismi en meşhur hanîfler arasında zikredilmiştir.⁹⁶ “Bismikellahümme” şeklindeki Besmeleyi Mekke'de ilk kullanan kişi olduğu aktarılmıştır.⁹⁷ Özellikle Şam taraflarına yaptığı yolculuklarda bir peygamber geleceğini ve onun vasıflarını öğrenen Ümeyye, önce dayısının oğlu Utbe b. Rebâa'nın peygamber olabileceğini düşünmüş, zamanla kendisi de peygamberlik beklentisine girmiştir.⁹⁸ Ancak Hz. Muhammed'in peygamberliğini iştince kıskanarak inanmamıştır.⁹⁹ Bedir Savaşı'nda akrabalarından bazılarının da öldürülmesi onun İslâm'a şiddetli düşmanlık beslemesine sebep olmuştur. Hz. Peygamber onun Bedir'de ölen akrabaları için yazdığı kasidenin rivayet edilmesini yasaklamış,¹⁰⁰ başka şiirlerini duyunca “Dili inandı, kalbi ise inkâr etti.”¹⁰¹ ve “Neredeyse Müslüman olacak...”¹⁰² gibi sözler söylemiştir. Nihayetinde ölümüne sebep olan hastalığı esnasında hanîfliğin hak olduğunu ancak Hz. Muhammed konusunda içinde şüphe olduğunu söylemiştir.¹⁰³ Farklı görüşler

⁹² Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed İsfahânî, *el-Egânî*, thk. Ahmed Şankîti (Mısır: Matbaatü't-tekaddüm, ty.), 4/96.

⁹³ İsfahânî, *el-Egânî*, 96.

⁹⁴ Nihad Mazlum Çetin, “Ümeyye b. Ebi's-Salt”, *MEB İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1986), 13/101.

⁹⁵ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Kevser Yayınları, ty.), 105.

⁹⁶ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 60.

⁹⁷ İsfahânî, *el-Egânî*, 98; Zülfikar Tüccar, “Ümeyye b. Ebü's-Salt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2012), 42/303.

⁹⁸ İsfahânî, *el-Egânî*, 97-99.

⁹⁹ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 60.

¹⁰⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/30-32; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/306-308.

¹⁰¹ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 60.

¹⁰² İsfahânî, *el-Egânî*, 102.

¹⁰³ İsfahânî, *el-Egânî*, 103.

olmakla birlikte kuvvetle muhtemel Sakîf Kabilesinin İslâm'a girmesinden bir müddet evvel 8/630 da Tâîf'te ölmüştür.

Ümeyye gibi akıllı ve muteber bir hanîfin Müslüman olmamasının temel nedeni nübüvvetin, kesbi değil vehbî olduğunu anlayamaması; buradan hareketle dinî liderlik beklentisine kapılmasıdır. Yüksek egosu onu bencillığe götürmüş ve kerameti kendinde görerek akrabası olduğu halde Hz. Peygamber'e dolayısıyla İslâm'a inanmamıştır.

2.7. Ebû Âmir el-Evsî

Evs kabilesinden olup tam adı Abdüamr b. Sayfî b. Nu'mân b. Mâlik b. Ümeyye b. Dübey'a Zeyd b. Mâlik b. Avf b. Amr b. Avf b. Mâlik b. Evs b. Hârîse'dir.¹⁰⁴ Büyük oğlu Âmir sebebiyle Ebû Âmir olarak künyelenmiş ve kaynaklarda da bu şekilde yer almıştır. Putperest olmayan ve dindar bir kişiliğe sahip olan Ebû Âmir'in hanîf mi Hristiyan mı olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Ona Câhiliye'de rahip denildiği¹⁰⁵ yani Hristiyan olduğu, Şam taraflarına giderek ehl-i kitap bilginleriyle münazara ettiğini ve Hristiyanlığa meylettiği¹⁰⁶ söylenmiştir. Onun Hz. Peygamber'le görüşmesinde kendisinin hanîf olduğunu beyan ettiği ifadeleri aktarılmıştır.¹⁰⁷ İbn Sa'd Ebû Âmir'den bahsederken bir yerde hanîf olduğunu,¹⁰⁸ başka bir yerde ise Hristiyan olduğu¹⁰⁹ söylemiştir. Onun Yahudi¹¹⁰ veya münafık¹¹¹ olduğunu söyleyenler varsa da bu görüşler muteber kabul edilmemiştir.¹¹² Ebû Âmir'in dinî durumunu tartışan Kuray, her ne kadar kendisine rahip denilse de onun Hristiyan olduğunu söylemenin zorlama olacağını, rahiplere benzer davranışlar sergilediği için böyle isimlendirildiğini, onun yaşantısının daha ziyade hanîflere benzediğini ifade etmiştir.¹¹³

Hz. Peygamber Medine'ye hicret edince Ebû Âmir'in sülalesi Benî Amr b. Avf b. Mâlik Hz. Peygamber'e gayet iyi davranmış ve çoğunluğu Müslüman olmuştur.¹¹⁴ Ancak Ebû Âmir Yahudi ve Hristiyanlardan gelecek peygamberin vasıflarını öğrendiği halde Hz. Peygamber'e inanmamış ve alenen muhalefet etmiştir. Hz. Peygamber'e gelerek getirdiği dinin ne olduğunu sormuş, Hz. Peygamber kendisine İbrâhim peygamberin dini olan hanîfliği getirdiğini söyleyince asıl kendisinin o din üzerine olduğunu ve Hz. Peygamber'in

¹⁰⁴ İbn İshâk, *es-Sîre*, 326; İbn Abdülber, *el-İsti'âb*, 1/380; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 2/86.

¹⁰⁵ İbn İshâk, *es-Sîre*, 327.

¹⁰⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/281.

¹⁰⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 585.

¹⁰⁸ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/290.

¹⁰⁹ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/408.

¹¹⁰ Mukâtil b. Süleyman, b. Beşîr el-Ezdi el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmûd Şahate (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-'Arabî, 2002), 2/196.

¹¹¹ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 470. Ebû Âmir İslâm'ı kabul etmediğini Hz. Peygamber'e alenen söyleyip cephe aldığına göre zaten münafık tanımına uymamaktadır. İbn Sa'd da ondan bahsederken "nâfaka" ifadesi kullanmışsa da (bk. *Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/290) bunu "münafık" olarak değil "nifak çıkarmak" şeklinde anlamak daha isabetli görülmektedir.

¹¹² Ahmet Kuray, "Medineli Ebû Âmir er-Râhib ve İslâm Davetine Muhalefeti", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Şubat 2022), 662.

¹¹³ Kuray, "Medineli Ebû Âmir er-Râhib ve İslâm Davetine Muhalefeti", 662.

¹¹⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/263.

hanîfliğe başka şeyler kattığını iddia ederek karşı çıkmıştır. Hz. Peygamber hanîfliği bembeyaz, saf haliyle getirdiğini söyleyince de “Allah yalancıyı dışlanmış, garip ve yalnız halde öldürsün!” diye beddua etmiştir.¹¹⁵ Hz. Peygamber onun “rahip” değil “fâsik” olduğunu söylemiş ve sonrasında Müslümanlarca böyle anılmıştır.¹¹⁶

Hz. Peygamber’e inanmayı reddeden Ebû Âmir münafıklarla da hareket etmeyerek açıktan düşmanlığı tercih etmiş ve Bedir Savaşı’ndan sonra kabilesinden bir grup insanla Medine’yi terk ederek Mekke’ye gitmiştir. Meşhur Müslüman şair Ka’b b. Mâlik onu hicveden bir şiir yazmış ve “İmanı küfre sattın!” diyerek düştüğü kötü duruma işaret etmiştir.¹¹⁷ Mekke müşrikleriyle Uhud Savaşı’na katılmış, savaş meydanında çukur kazanlardan biri olmuş,¹¹⁸ savaşın başında İslâm ordusundaki yakınlarını kendisiyle beraber olmaya çağırmış ancak olumlu cevap alamamıştır.¹¹⁹ Savaştan sonra da Ebû Süfyân’a Müslüman şehitlerin kim oldukları hakkında bilgiler vermiştir.¹²⁰ Hendek Savaşı’na da Mekke müşrikleriyle katılmış,¹²¹ Mekke’nin fethinden sonra Tâif’e geçmiş,¹²² Sakîflilerin Müslüman olmalarından sonra da Şam taraflarına giderek Rum diyarına yerleşmiştir.¹²³ Bu dönemde de İslâm düşmanlığını devam ettirdiği anlaşılan Ebû Âmir’in ismi Dırar Mescidi’ni inşa edenlerle ilişkilendirilmiştir.¹²⁴

Ebû Âmir’in Hz. Peygamber’e muhalefетinin ilk sebebi dinîdir.¹²⁵ Ümeyye b. Ebû’s-Salt gibi kendisini dinî lider olarak gören, bu anlamda Medinelilere önderlik edebileceğini düşünen ve hatta bundan dolayı peygamberlik beklentisine giren Ebû Âmir’in¹²⁶ bu planı Hz. Peygamber’in hicretiyle suya düşmüş, o da kabilesinin çoğunluğu gibi inanmak yerine vazifesini çaldığını düşündüğü Hz. Peygamber’i kıskanarak¹²⁷ alenen düşman kesilmiştir. Muhalefетinin diğer sebebi ise asabiyetle ilgilidir. Yani kendince köklü bir Medineli olarak hariçten birinin gelip onlara her anlamda önderlik etmesini hazmedememiştir. Bu konuda en çok benzeştiği kişi münafıkların başı Abdullah b. Übeyy b. Selûl’dür. Zira Medine’de biri dinî diğeri ise siyasî liderlik peşindedir. Ancak Ebû Âmir muhalefетini münafıklar gibi gizliden fırsat kollayarak değil ailesini bile karşısına alma pahasına açıktan gerçekleştirmiştir. Bedir zaferiyle durum tamamen aleyhine dönüp burada başarılı

¹¹⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/585; İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-kübrâ*, 4/290. İbn Hişâm’ın anlatımında bedduayı eden Ebû Âmir, İbn Sa’d’da ise Hz. Peygamber’dir.

¹¹⁶ İbn İshâk, *es-Sîre*, 327.

¹¹⁷ İbn İshâk, *es-Sîre*, 326; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/ 586.

¹¹⁸ İbn İshâk, *es-Sîre*, 327; Vâkîdî, *Megâzî*, 1/244.

¹¹⁹ İbn İshâk, *es-Sîre*, 327; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/67; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, 1/320.

¹²⁰ Vâkîdî, *Megâzî*, 1/236-237. Şehitlerden biri de Ebû Âmir’in oğlu Hanzala’dır. Oğlunun başında durarak ona müslü yapılmasını engellemiştir.

¹²¹ Vâkîdî, *Megâzî*, 2/441.

¹²² İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/586.

¹²³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/586; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, 1/282.

¹²⁴ Vâkîdî, *Megâzî*, 3/1046; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, 1/283.

¹²⁵ Kuray, “Medineli Ebû Âmir er-Râhib ve İslâm Davetine Muhalefeti”, 671.

¹²⁶ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, 282.

¹²⁷ İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-kübrâ*, 4/290.

olamayacağını hissedince de Medine'deki mücadeleyi İbn Selûl'e bırakarak Kureyş müşrikleriyle güç birliği yapmak için Mekke'ye geçmiştir.¹²⁸ Hemen tüm kabilesi, üç oğlu, üç kızı, torunları hatta kölesi dahi Müslüman olan Ebû Âmir,¹²⁹ dinî ve asabiye dayalı hırsı yüzünden şiddetli bir İslâm düşmanı olarak Hz. Peygamber'e ettiği beddua kendine tutmuş bir halde Medine'ye uzak topraklarda yalnız başına ölmüştür.¹³⁰

Başka bir açıdan değerlendirildiğinde Ümeyye b. Ebû's-Salt ve Ebû Âmir, İbrâhimî geleneği sahiplenerek bir yönüyle kendilerini onun varisi ve temsilcisi gibi görmekteydiler. Özellikle de Hz. Peygamber Medine'ye hicret edip Kureyş'e cephe alınca onu Allah'ın evi Kâbe'yi terk ederek kutsallığını ihmal ve İbrâhimî mirasın meşru temsilcilerine düşman olmakla suçlamışlardı. Bu durumda hanîfliğin özüne sarılarak Müslüman olmak yerine Kureyş'le olan bağlarına ve Kâbe'ye olan hürmetlerine sadık kalarak Hz. Peygamber'e cephe almayı tercih etmişlerdir.¹³¹ Hicretin ilk zamanlarında kiblenin Mekke'deki Mescid-i Haram değil de Kudüs'teki Mescid-i Aksa olması onların bu türden düşüncelerinin bahanesini oluşturmıştır.

2.8 Hanîf Olarak Anılan Diğer Kişiler

Yukarıda zikredilenler dışında Medine'de Hz. Peygamber dönemine yetişip putperest olmayan ve dinî arayış içerisinde olduğu anlaşılan başka kimselerden de bahsedilmektedir. Bunlar Hazrec'ten Es'ad b. Zürâre ve Evs'ten Ebû'l-Heysem Mâlik b. et-Teyyihân'dır.¹³² Bu iki Yesribli putlara tapmayı kerih görürler ve tevhide inanırlardı.¹³³ İbn Sa'd'ın aktardığı bir rivayete göre Zekvân b. Abdükays ve Es'ad b. Zürâre, hakemliğine başvurmak üzere Utbe b. Rebi'a'yla görüşmek amacıyla Mekke'ye gitmişlerdi. Kendisiyle konuştukları esnada Utbe yakınlarında namaz kılmakta olan Hz. Peygamber'i işaret ederek: "Bizi her şeyden alıkoyan işte bu namaz kılan adamdır." deyince Zekvân, önceleri Yesrib'de Ebû'l-Heysem'le tanrı (tevhid) hakkında görüşen Es'ad'a dönerek "İşte bu senin dinindir." demişti.¹³⁴ Bu durum, Akabe Biatları sürecinde Müslüman olan Es'ad b. Zürâre ve Ebû'l-Heysem Mâlik b. et-Teyyihân'ın Câhiliye'de putperest olmadıklarını, hanîf olabileceklerini, bir arayış veya belki de Yahudilerden duydukları sebebiyle bir peygamber beklentisi içinde olduklarını akla getirmektedir.¹³⁵ Ancak onların hanîflikleri hususunda kaynaklarda isimleri dışında başkaca

¹²⁸ Ahmet Sezikli, *Hız. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri* (Ankara: TDV Yayınları, ts.), 157.

¹²⁹ Kuray, "Medineli Ebû Âmir er-Râhib ve İslâm Davetine Muhalefeti", 656-657.

¹³⁰ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/290.

¹³¹ Uri Rubin, "Hanîflik ve Kâbe: Dîn-i İbrahim'in İslâm Öncesi Arabistan Arka planına Dair Bir İnceleme", *Kur'an'daki Hanîfler ve Nasârâ Üzerine Araştırmalar*, thk. Fuat Aydın (Ankara: Eskiye, 2016), 173-174.

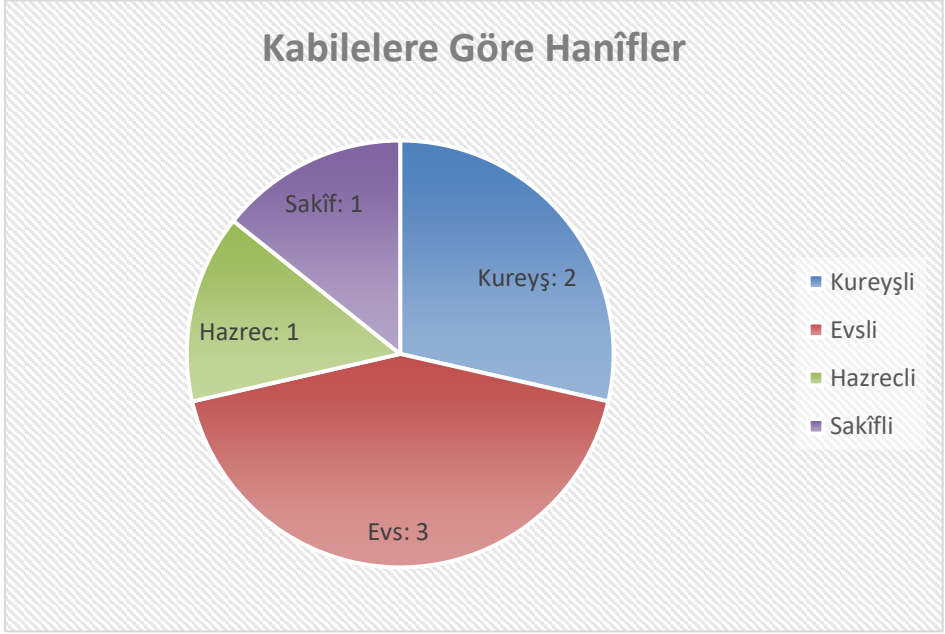
¹³² İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/185; Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve'l-târih* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, ts.), 5/121.

¹³³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1/190.

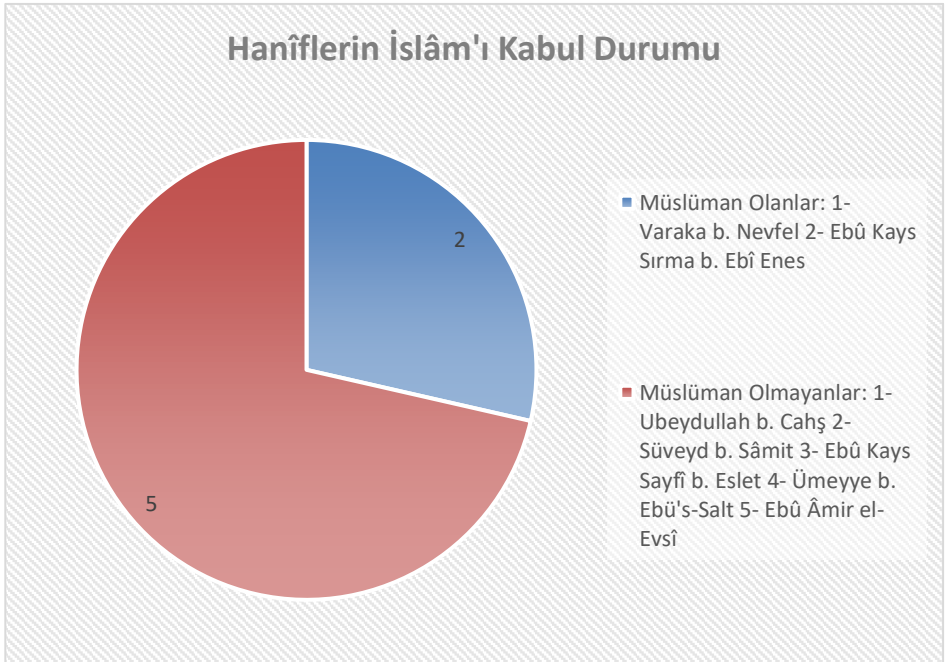
¹³⁴ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/185-186.

¹³⁵ Yusuf Kabakcı, "Es'ad b. Zürâre ve Medine'nin İslâmlaşma Sürecindeki Rolü", *Rusuh Uşak Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 3/1 (Haziran 2023), 12.

malumat bulunmamaktadır. Bu durumda putperest olmadıkları, tek tanrıya inandıkları söylenebilse de onları klasik hanîf tanımına dâhil etmek pek mümkün görünmemektedir.

Tablo 1: Hz. Peygamber döneminde yaşayan hanîflerin kabilelere göre dağılımı.

Tablo 2: Hz. Peygamber döneminde yaşayan hanîflerin İslâm'ı kabul oranları.

Sonuç

Hanîflik ve hanîflerin kim olduğu konusu gerek klasik İslâm Tarihi kaynaklarında gerekse ülkemizde ve Batı'daki modern çalışmalarda çokça işlenmiştir. Ancak bu çalışmalar genel olarak hanîf kavramının mahiyeti ve hanîflerin kimlikleri üzerine yoğunlaşmışlardır. Bununla beraber kaynaklarda hanîf olarak tavsif edilen kişilerin büyük bir kısmı Hz. Muhammed peygamber olmadan önce Câhiliye'de yaşayıp ölmüşlerdir. Bu çalışmada ise Hz. Peygamber döneminde yaşayan ve tebliğe muhatap olan hanîflerin dinî/İslâmî durumları ele alınmıştır. Esasen hanîfler zeki, bugünkü tabirle kanaat önderi olarak tarif edilebilecek vasıflara sahip, kabileleri içinde muteber ve birçok meziyete sahip kişilerdir. Buradan hareketle Câhiliye döneminde kabilelerini karşılarına alma pahasına büyük bir cesaretle putperestliği reddeden, putlar adına kesilmiş hayvanların etlerini yemeyen, içki içmeyen ve Hz. İbrâhim'in dinine mensup olduklarını iddia eden bu kişilerin, toplumun geneline göre İslâm'a daha çabuk girmeleri ve Hz. Peygamber'i sahiplenmeleri beklenen bir durumdur. Fakat çalışma sonucunda durumun böyle olmadığı görülmüştür.

Öncelikle Hz. Muhammed'in peygamber olduğu yıllarda ismi hanîfler arasında zikredilenlerden yedi kişinin hayatta olduğu ve Hz. Peygamber'in tebliğine muhatap olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan ikisi Kureyşli, biri Sakîfli, biri Hazreclî ve üçü de Evslidir. Yani Hicaz'ın üç büyük şehrinde de yaşayan hanîfler vardır. Kureyşli hanîfler Mekke döneminin ilk zamanlarında Hz. Peygamber'in davetine muhatap olarak tasdik etmişler, biri kısa süre sonra vefat etmiş diğeri ise Habeşistan'a hicret ettikten sonra irtidat ederek Hıristiyanlığa geçmiştir. Sakîfli Ümeyye b. Ebû's-Salt iman etmek bir tarafa Hz. Muhammed'in en şiddetli muhaliflerinden biri olmuş ve ölünceye kadar düşmanlığını sürdürmüştür. Yesrib'de yaşayan hanîflerden Hazreclî Sırme akrabaları Benî Neccâr'ın büyük çoğunluğu gibi Medine döneminin başlarında İslâm'ı tereddütsüz kabul ederek Câhiliye'deki güzel ahlakını İslâm'la şereflendirmiştir. Evsli hanîflerden Ebû Âmir özellikle kıskançlığından dolayı Hz. Peygamber'e inanmamış ve onun düşmanlarıyla işbirliği yapmıştır. Diğer ikisi ise İslâm'a girmede tereddüt göstermişler ve kısa süre sonra Müslüman olmadan ölmüşlerdir. Yani toplamda yedi hanîften sadece ikisi Müslüman olarak ölmüştür ki bu Hz. Peygamber'in vefatında Mekke ve Medinelilerin İslamlaşmasına nispetle %28,5 gibi çok düşük bir orandır.

Bilindiği üzere İslâm inanç esasları en basit şekilde tevhid, nübüvvet ve ahiret olarak özetlenmiştir. İslâm öncesinde de putperestliği reddeden hanîflerin tevhidi kabullenmelerinde sorun olmasa gerekir. Ümeyye örneğinde olduğu gibi ahiret inancı hususunda da bir sıkıntısı yoktur. Ancak Müslüman olmayan hanîfler özellikle risaletin mahiyetini; Hz. Muhammed'in Allah tarafından seçilmiş olmasını yani nübüvvetin kesbî değil vehbîliğini ve onun vahye muhatap oluşunu anlayamamışlardır.

Konuyu ilginç kılan bir tarafı da hanîf olarak zikredilen kişilerin çoğunun Hz. Peygamber'in akrabası olmalarıdır. Câhiliye toplumunda akrabalık önemli bir unsur olmasına rağmen hanîflerin İslâm'ı kabullerinde ciddi bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Buna mukabil özellikle Ebû Âmir örneğinde olduğu gibi Müslüman olmayan hanîflerin

çocukları başta olmak üzere yakın akrabalarının pek çoğunun Müslüman oldukları göz önüne alındığında Hz. Peygamber'e düşmanlık eden hanîflerin İslâm'a engel olma çabalarının yakın çevrelerinde bile bir işe yaramadığı rahatlıkla söylenebilir. Dikkati çeken bir başka husus da nüfus itibarıyla diğerlerinden daha az olmasına rağmen üç kişiyle en çok hanîfin Evs kabilesinden çıkmış olmasıdır ancak üçü de değişik nedenlerle Müslüman olmadan ölmüşlerdir.

Genel anlamda İslâmlaşmanın önündeki engellerden biri olan kabile asabiyeti, hanîflerin de bir kısmının İslâm'a muhalefetine temel sâiki olmuştur. Mekke müşriklerinin bir kısmı eceliyle bir kısmı da Bedir ve Uhud Savaşlarında küfür üzere öldürülmüşlerdir. Benzer şekilde özellikle Hicret sonrası dönemde İslâm'a girmeyi muhtelif sebeplerle tehir eden hanîfler de küfür üzere ölmüş ya da öldürülmüşlerdir. Zaman içerisinde sayıları az olmakla beraber Müslümanlar arasından irtidat edenler olduğu gibi hanîf kökenli mürted de çıkmıştır. Kureyş'in ileri gelenlerinden bir kısmı peygamberliği Hz. Muhammed gibi "güçsüz" olduğunu düşündükleri birine yakıştıramadıkları gibi kimi kabile reisleri de siyasi erkleri sayesinde şahsiyetlerini avamdan farklı konumlandırmışlar ve Hz. Peygamber'den ayrıcalık beklemişlerdir. Benzer bir zihin yapısının ürünü olarak bazı hanîfler de kendilerini nübüvve Hz. Muhammed'den daha layık gördükleri için muhalefet etmişlerdir. Genel olarak Hz. Peygamber'in muhataplarından bir kısmı Müslüman olmuş diğer bir kısmı olmamıştır. Olmayanlar içerisinde pasif kalanlar olduğu gibi şiddetli düşmanlık edenler de olmuştur. Aynı durum hanîfler için de geçerlidir. Başka bir deyişle Müslüman olmayan hanîflerin İslâm'ı reddetmesinin kıskançlık gibi birtakım hususî sebepleri zikredilmekle beraber daha geniş çerçeveden bakıldığında diğer inanç sahipleriyle benzer durum ve özelliklere sahip oldukları görülmüştür. Netice itibarıyla hanîfliğin Müslüman olma veya Müslüman kalma hususunda doğrudan bir avantaj veya dezavantaj sağlamadığı kanaatine varılmıştır. İhtida ilahî bir lütuf olmakla beraber esasen insanın iradesine bağlıdır. Öncesi ne olursa olsun kişinin birçok faktöre rağmen zihin dünyasını yeniden düzenlemeyi göze alabilmesidir. Bu konuda çevrenin etkisi yadsınamaz. Ancak hidâyetin bireysel boyutu da asla göz ardı edilmemelidir.

Kaynakça | References

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. el-Mu‘cemü’l-müfehres li-elfâzî’l-Ḳur’ânî’l-Kerîm. Kahire-Beyrut: y.y., 1945/1364.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. el-Müsned. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Âlûsî, Mahmûd Şükri. Bülûğû’l-ereb fî ma’rifeti ahvâlî’l-‘arab. 3 Cilt. Beyrut, ts.
- Aydın (drl. ve çev.), Fuat. Kur’an’daki Hanîf/ler ve Nasârâ Üzerine Araştırmalar. Ankara: Eskiyei, 2016.
- Belâzûrî, Ebû’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ. Ensâbü’l-eşrâf. thk. Süheyl Zekkâr, Riyad Ziriklî. 15 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1996.
- Belâzûrî, Ebû’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ. Fütûhu’l-büldân. thk. Abdullah Enîs Tabbâh. Beyrut: Müessesetü’l-Me’ârif, 1987.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. Sahîhu’l-Buhârî. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Dimeşk-Beyrut: Yemâme- Dâru İbn Keşîr, 1993.
- Ceatani, Leon. İslam Tarihi. çev. Hüseyin Cahit. 10 Cilt Cilt. İstanbul: Tanin Matbaası, 1924.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Kur’ân-ı Kerîm ve Hanîfler”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 11 (1963), 81-92.
- Cevâd Ali. el-Mufasssal fî târihi’l-‘arabi kable’l-İslâm. 10 Cilt. Bağdat: Bağdat Üniversitesi, 2. Basım, 1993.
- Çetin, Nihad Mazlum. “Ümeyye b. Ebû’s-Salt”. MEB İslâm Ansiklopedisi. 13/100-102. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1986.
- Çubukcu, Asri. “Ebû Kays”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 10. Cilt/175. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Demircan, Adnan. “Hanîflik ve Hanîflik Üzerine Bazı Düşünceler”. Kur’ân’daki Hanîf/ler ve Nasârâ Üzerine Araştırmalar. ed. Fuat Aydın. Ankara: Eskiyei, 2016.
- Efendioğlu, Mehmed. “Mücezzar b. Ziyâd”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 31/449. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- el-Bağdâdî, Abdülkâdir. Hîzânetü’l-edeb ve lübbü lübâbî lisâni’l-‘arab. thk. Abdüsselâm M. Hârûn. 12 Cilt Cilt. Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1997.
- el-İsfahânî, Ebû’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb. el-Müfredât fî ğarîbi’l-Kur’ân. Dimeşk-Beyrut: Dâru’l-Kalem, 4. Basım, 2009.
- Erul, Bünyamin. “Varaka b. Nevfel”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 42. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- F. C. Robinson. “Varaka”. MEB İslâm Ansiklopedisi. 13/206-208. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1986.
- Glidden, Harold W., Faris, N. A. “The Development of Meaning of The Kranic Hanîf”. The Journal of Palestininan Oriental Society 19/3 (ts.), 1-18.
- Halebî, Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed. İnsânü’l-‘uyûn fî şireti’l-emîni’l-me’mûn: es-Şiretü’l- Halebiyye. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1400.
- Hamîdullah, Muhammed. “İslâm Öncesi Mekke’de İki Hristiyan: Osman b. Huveyris ve Varaka

- b. Nevfel”. çev. Havva Esma Akış. *Siyer Araştırmaları Dergisi* 15 (Temmuz 2023), 167-175.
<https://doi.org/10.56288/siyer.1199111>
- Hamîdullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 5. Basım, 1993.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur’an’da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Kevser Yayınları, ty.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh. *el-İstî‘âb fî ma‘rifeti’l-ashâb*. thk. Ali Muhammed Becavî. Beyrut: Dâru’l-Cîl, 1992.
- İbn Habîb, Ebû Ca’fer Muhammed b. Habîb. *el-Münammak fî ahhbâri Kureyş*. thk. Hurşid Ahmed Faruk. Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1. Baskı., 1985.
- İbn Habîb, Ebû Ca’fer Muhammed b. Habîb. *Kitabü’l-Muhabber*. thk. Ilse Lichtenstater. Beyrut: Dâru’l-Âfâki’l-Cedîde, ts.
- İbn Hacer, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmecûd, Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1. Basım, 1995.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî. *Cemheretü ensâbi’l-‘arab*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘ilmiyye, 1. Basım, 1983.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik el-Himyerî. *es-Sîretü’n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekâ vd. 2 Cilt. Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa, 1955.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Medenî. *Sîretü İbn İshâk*. thk. Süheyl Zükkâr. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1978.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *el-Ma’ârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: Dâru’l-Ma’ârif, 4. Basım, 1992.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü’l-‘arab*. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr. 6 Cilt. Kahire: Dâru’l-Ma’ârif, ts.
- İbn Sa’d, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü’l-kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 2001.
- İbn Şebbe, Ebu Zeyd Amr b. Şebbe en-Nemirî. *Tarihu’l-Medineti’l-Münevvera*. thk. Fehim Muhammed Şeltut. 4 Cilt. Cidde, 1979.
- İbnü’l-Esîr, Ebü’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed el-Cezerî. *Üsdü’l-gâbe fî ma‘rifeti’s-sahâbe*. thk. Ali Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1994.
- İsfahânî, Ebü’l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed. *el-Egânî*. thk. Ahmed Şankîtî. 21 Cilt. Mısır: Matbaatü’t-tekaddüm, ty.
- Jeffrey, Arthur. *The Foreign Vocabulary of The Quran*. Beroda: Oriental Institue, 1938.
- Kabakçı, Yusuf. “Es’ad b. Zürrâre ve Medine’nin İslamlaşma Sürecindeki Rolü”. *Rusuh Uşak Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Dergisi* 3/1 (Haziran 2023), 6-22.
- Kabakçı, Yusuf. *İlk Dönem İslâm Tarihinde Benî Neccâr*. Ankara: Fecr Yayınları, 2023.
- Kuray, Ahmet. “Medinelî Ebû Âmir er-Râhib ve İslâm Davetine Muhalefeti”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Şubat 2022), 651-675.
<https://doi.org/10.46353/k7auifd.1141420>
- Kuzgun, Şaban. “Hanîf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/33-39. İstanbul: TDV

- Yayınları, 1997.
- Lyall, Charles J. "The Words Hanîf and Muslim". The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britian and Ireland Ekim (1903), 771-784.
- Makdisî, Mutahhar b. Tâhir. el-Bed' ve't-târih. 6 Cilt Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, ts.
- Margoliouth, David Samuel. "On the Origin and Import of the Names Muslim and Hanîf". The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britian and Ireland Haziran (1903), 467-493.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî. et-Tenbîh ve'l-işrâf. thk. Adullah İsmail es-Sâvî. Mektebetü's-Şark ve'l-İslâmiyye, 1938.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî. Mürûcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher. thk. Kemal Hasan Mer'î. 4 Cilt Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye, 2005.
- Mukâtil b. Süleyman, b. Beşir el-Ezdî el-Belhî. Tefsîru Mukâtil b. Süleyman. thk. Abdullah Mahmûd Şahate. 5 Cilt Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-'Arabî, 2. Baskı., 2002.
- Mûsâ b. Ukbe, b. Ukbe b. Ebî Ayyâş. el-Meğâzî. thk. Muhammed Bakşîş Ebû Mâlik. Agadir: Câmiatü İbn Zühr, 1994.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. Sahîhu'l-Müslim. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. 5 Cilt Cilt. Beyrut: Dâru'l-hadîs, 1991.
- Poyraz, Mevlüt. "Süveyd b. Sâmî't'in Hayatı ve Kişiliği". Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi Akademik-Us 5/2 (2022), 43-62.
- Rubin, Uri. "Hanîflik ve Kâbe: Dîn-i İbrahim'in İslâm Öncesi Arabistan Arkaplanına Dair Bir İnceleme". Kur'an'daki Hanifler ve Nasârâ Üzerine Araştırmalar. thk. fuat Aydın. Ankara: Eskiye, 2016.
- Semhûdî, Ebü'l-Hasen Nûrûddîn Alî b. Abdillâh. Vefâ'ü'l-vefâ bi ahhârî dâri'l-Mustafâ. thk. Hâlid Abdülğani Mahfûz. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 2006.
- Sezikli, Ahmet. Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri. Ankara: TDV Yayınları, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. Târîhu'r-Rusul ve'l-mülûk. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârifî bi-Mısır, 1960.
- Tüccar, Zülfiyar. "Ümeyye b. Ebû's-Salt". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 42/303-305. TDV Yayınları, 2012.
- Vâkidî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. Kitabü'l-Megâzî. thk. Marshden Cons. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Ya'kûbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk. Târîhu'l-Ya'kûbî. Necef: Mektebetü'l-Haydâriyye, 1964.
- Yüksel, Mücahit. "Varaka B. Nevfel'in Hayatı Ve Hz. Peygamber İle İlişkilerine Dair Rivâyetlerin Tahlili". Mütefekkir 9/17 (Haziran 2022), 41-60. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1128617>.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü meşâhîr ve'l-a'lâm. thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. Trabluşşam: Dâru'l-kütübî'l-'arabî, 1986.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ed- Dimeşki. Siyeru a'lâmi'n-nübelâ.

thk. Şuayb el-Arnâvût. 25 Cilt. Dımeşk: Müessesetü'r-Risâle, 1985.